

Портнов А. В.

ЛИСТИ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО ДО МИХАЙЛА АНТОНОВИЧА ПРО ІСТОРІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (1940–1942 роки)

До наукового обігу введено листи Дмитра Чижевського до Михайла Антоновича, писані від 4 грудня 1940 року до 24 грудня 1942 року, що стосуються підготовки видання «Історії української літератури» Дмитра Чижевського у пражькому видавництві Юрія Тищенка під час Другої світової війни.

Ключові слова: Дмитро Чижевський, Михайло Антонович, Микола Гнатишак, історія української літератури, Друга світова війна, Видавничий дім Юрія Тищенка в Празі, Освальд Бургардт (Юрій Клен).

Роки Другої світової війни, попри кошмар небаченої доти гуманітарної катастрофи в Європі, були дуже продуктивні для української науки і книговидання. У розпал найбільшого у світовій історії воєнного конфлікту вийшла друком «Історія української літератури» Дмитра Чижевського, що охоплювала часи Ренесансу, Реформації і Бароко [22]. Це видання з'явилося у Празі як «друга книжка» літературної історії — першою стала «Історія української літератури» Миколи Гнатишака [7], що стосувалася середньовічного матеріалу й була опублікована після передчасної смерті літературознавця, про якого дотепер фактично немає спеціальних досліджень [10]. До «Історії» Гнатишака Чижевський ставився вельми критично — і висловив свої зауваження у німецькомовній рецензії [35]. Тим не менш, він погодився підготувати другий том «Історії української літератури» для пражького видавництва Юрія Тищенка. Вагому роль у цій згоді відіграв молодший колега Чижевського, історик Михайло Антонович, який саме опублікував у тому самому видавництві першу частину своєї «Історії України» [2]. На це видання, до речі, Чижевський також написав німецькомовну рецензію — схвальну [34].

Наукова співпраця двох українських науковців-емігрантів трималася на ширій взаємній повазі. Попри відчутні вікову різницю — Чижевський був старший за Антоновича на понад 15 років — вони приблизно одночасно опинилися за кордоном. Чижевський — із закінченою освітою Університету Св. Володимира в Києві й суперечливим досвідом політичної діяльності під час революційних подій — виїхав з України

1921 року. Михайло Антонович, разом із мамою, сестрою і молодшим братом, покинув Україну 1923 року. Коли Михайло закінчував у Празі Українську гімназію, Чижевський вже був професором тамтешнього Українського Високого Педагогічного Інституту імені Драгоманова. Згодом обидвоє виїхали до Німеччини. Чижевський у 1932 році отримав посаду викладача російської та української мов в Університеті Галле. А Михайло Антонович у 1933 році захистив в Берлінському університеті Фридриха-Вільгельма докторську дисертацію з історії [24] й розпочав працю в Українському Науковому Інституті.

Саме з Берліна влітку 1938 року Антонович написав до Чижевського першого листа, а вже 16 вересня того самого року ділився зі своїм адресатом такими враженнями про відвідини Праги: «Прийшлося мені вислухувати цілий ряд закидів проти Вас, з приводу яких я саме зараз Вам і пишу. Усі кругом жалілися, що Ви зірвали всякі зносини з Прагою, нікому не пишете і нікому на листи не відповідаєте... На цій підставі виникають про Вас усякі припущення і погослови, в такому стилі, наприклад, що Ви вже мовляв зовсім відійшли від українства і почуваетесь виключно “русскім”... Я виступив як найгостріше проти тих погослов, особливо проти здогаду Вашого апостатства і наводив, як приклади, і мене самого, і Освальда Бургардта, і Оляччина, з якими Ви зовсім не зарікаєтесь провадити і далі товариські відносини» [1, арк. 5].

Кореспонденція двох учених швидко набула довірливої форми. Вочевидь, Чижевський розгледів неабиякий дослідницький потенціал молодшого історика й надалі шанобливо звертався

до нього «Вельмишановний пане колего», «Вельмишановний пане товаришу». Наведені нижчі листи засвідчують активну наукову комунікацію, обміни книжками та враженнями про прочитане, а також висвітлюють обставини підготовки Чижевським його «Історії української літератури» для видавництва Юрія Тищенка.

Ця спроба синтезу стала для Дмитра Івановича першою, але не останньою. Вже за кілька років — тепер за наполяганням Віктора Петрова — Чижевський погодився взяти участь у написанні курсу історії української літератури для студентів Українського Вільного Університету у Мюнхені [докл. див.: 14]. Над новим текстом дослідник працював у західнонімецькому Марбурзі, куди дослівно в останній хвилині встигнув виїхати навесні 1945 року з Галле перед приходом до міста радянських військ. Після невдачі з отриманням постійної професорської посади в німецьких університетах у 1949 році Чижевський поїхав, як гостьовий лектор, до Гарварду. В Америці він видав друком повну україномовну «Історію української літератури» [21], яка згодом вийшла і в англійському перекладі [27]. Утім, академічна кар'єра в США для Чижевського не склалася, 1956 року він повернувся до Західної Німеччини і до самої смерті 1977 року мешкав і викладав у Гайдельберзі.

Антонович із дружиною (дружиною-німкененою й маленькою донькою) з Берліна не виїхав. 4 липня 1945 року його заарештував Особливий відділ 5-ї ударної армії, а 30 серпня 1945 року Військовий трибунал тієї самої армії засудив його на десять років виправно-трудова таборів [10, с. 143]. 25 жовтня 1949 року в ГУЛАзі Антоновича заарештували вдруге — за антирадянську агітацію — і засудили 26 березня 1951 року ще на десять років [10, с. 148]. В офіційному листі від Міжнародного Червоного Хреста, надісланому на адресу його дружини в Західній Німеччині, зазначено, що Михайло Антонович помер в ув'язненні 24 листопада 1955 року [16, с. 88].

Нижче наведено добірку листів Дмитра Чижевського до Михайла Антоновича за час від 4 грудня 1940 року до 24 грудня 1942 року, без пропусків чи винятків. Оригінали зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань та українців (ЦДАГОУ) в Києві: Ф. 269. Оп. 2. Од. зб. 39. Арк. 33–54 зв. [17]. Листи надруковані на машинці, подекуди окремі рядки вписані від руки. У публікації виправлено очевидні друкарські помилки, проте максимально збережено орфографію оригіналу, пунктуацію подано за сучасними нормами.

Лист № 1

4 грудня 1940 року

Вельмишановний пане колего!

Я вже почав писати Вам листа з приводу деяких цікавих пунктів Вашої книжечки¹. Поки не закінчив, бо маю силу «біжучої» праці. Надішло Вам того листа за кілька днів. А зараз хочу відповісти на Вашого нового листа.

Розуміється, я з охотою написав би історію укр[аїнської] літератури. Навіть, не дивлячись на те, що стара історія, очевидно, вже оброблена Гнатишаком², а як раз тут я хотів би сказати дещо свого. Розуміється, з обережності я все ж хотів би до останньої відповіді прочитати перший випуск, бо — хоч я від Гнатишака і не чекаю ніяких «художеств», — але ж Бог його зна, що там може стояти. Проти Сірого³ нічого не маю, та надіюсь, що як би він замовленої книжечки не друкував (як це було з філософією), то все ж вона десь [нрзб.] вийде. — Що має бути в другій книзі? Якщо 16-18 вв., то розуміється, це може зробити дуже добре та хутко.

До речі і Бургардта⁴ Ви не нехуйте. Він «мямля» лише тоді, коли йому треба проявити якусь власну ініціативу. А коли він взявся за певну працю, працює енергійно та систематично, може, лише занадто повільно. Але, як що він прийме якусь працю, він її за всяку ціну виконає. Книжки Ваші я вишлю перед 18 — мушу до того часу написати рецензії. Чи повертаєтесь Ви зовсім до Праги? Так можна зрозуміти Вашого листа. Але це, очевидно, не так.

Греки, розуміється, і тут не залишаються без симпатій⁵. Але, гадаю, що неуспіхи союзника прийдуть лише на користь братишці⁶ (релятивна вага ще збільшиться). Якщо не трапиться чогось незвичайного (що зараз вже можливо). Або не буде загального землетрусу. Чули Ви, що в СССР

¹ Імовірно йдеться про видану окремою відбиткою статтю: [3]. Рецензію на неї Чижевський опублікував німецькою мовою: [33].

² Микола Гнатишак (1902–1940), літературознавець, випускник Карлового університету в Празі, асистент Українського Наукового Інституту в Берліні, від 1931 року мешкав у Львові.

³ Юрій (Георгій) Тищенко (Сірий) (1880–1953), видавець, засновник празького видавництва свого імені, яке видало на початку 1940-х років чимало наукових і літературних книжок, зокрема праці Дмитра Дорошенка, Наталії Полонської-Василенко, Івана Огієнка, Вадима Щербаківського та інших.

⁴ Освальд Бургардт (1891–1947), поет, перекладач, літературознавець, який 1931 року — як німецький підданий — зміг виїхати з радянської України до Німеччини. За протекцією Чижевського отримав посаду лектора російської та української мов у Мюнстерському університеті. На еміграції друкував поезію під псевдонімом «Юрій Клен».

⁵ Йдеться про військову агресію фашистської Італії проти Греції, яка розпочалася 28 листопада 1940 року.

⁶ «Неуспіхи союзника» — невдачі італійського війська в Греції, «братишка» — Адольф Гітлер.

та зокрема на Україні був величезний землетрус (який чомусь сконцентрувався в знов приєднаних країнах)? Цей землетрус — в районах для геологів незвичайних.

Коректи з Праги і досі не маю! А іншу коректу вже одіслав. Тим самим шляхом. Що ж, словаки по меншій мірі забезпечили собі на якийсь час, що їх не віддадуть (за якусь послугу) короні св. Стефана. І те хліб.

Щиро вітаю! Дозвольте — для простоти — зробити Вас моїм посередником в усіх переговорах з Сірим. Себто, якщо він погодиться на мою кандидатуру, то умовтесь з ним до термінів тощо (розуміється, перший (=2) випуск я все ж не можу дати через 2–3 тижні). Та постарайтесь про надіслання першого випуску «для інформації».

Усього кращого!

Ваш Дм. Чижевський

Чи знаєте Ви Клумберга⁷ в Кенігсберзі. Він ніби впорядковує зараз виклади про міхрюток. Звернувся до мене. Не дуже добре уявляю собі, як вони там зі співчуттям — або по меншій мірі не полемічно — викладатимуть напр[иклад] радянську літературу! Але, очевидно, навіть і це потрібне.

№ 2

29 грудня 1940 року

Вельмишановний пане колего!

Дуже д'якую за Вашого листа. На жаль, я й досі не написав ще рецензії: збираюсь робити це завтра-післязавтра, після чого книги вишлю на Вашу пражську адресу. Трохи нездужав, трохи нічого не робив.

Тепер справа з бароковим письменством. Розуміється, я цілком погоджуюсь на пропозицію ІФТ⁸. Видрукованих аркушів я ще не дістав. Перегляну їх дуже хутко. До 4-го тому надіюсь надіслати деяку суму грошей. Зараз всі «ізілшкі» зжерли нові податки! Але маю також надію на досить великі чеські гонорари (бо де що друкую, одна праця вийшла навіть другим виданням, чи вийде цими днями). Бо чехи друкують, як божевільні: все, що є. І папір у них гарний! Ще питання з примітками: примітки до видрукованих глав треба б було дати до першого випуску. Чи є можливість це зробити?

⁷ Вільгельм Клумберг (1886–1942), професор господарства Східної Європи і директор Інституту вивчення Сходу в Кенігсберзькому (зараз Калінінград) університеті.

⁸ Ідеться про Українське Історично-Філологічне Товариство у Празі, засноване в столиці Чехословаччини науковцями-емігрантами 1923 року. У «Працях» Товариства Чижевський опублікував своє монографічне дослідження про українське літературне бароко: [18–20].

Бургардт писав мені, що має бути на початку року в Празі. Мабуть, там можна буде в разі потреби з ним зговоритись (Сірому чи кому треба).

З моєю книгою не поспішайте (альбом шевченківських ілюстрацій). Можете її привезти з собою, або Дмитро Володимирович⁹ вишле її трохи пізніше. Тут вже трохи потепліло. А досі морозило неймовірно. Я ще маю опалення до 15-20. І, а що буде далі, невідомо...

З Бачковським я зараз зв'язався безпосередньо і — дивним чином — книжки він висилає... За те у мене нове прохання: чи не міг би хто довідатись в слав[янській] книгозбірні про те, є там кілька книжок чи ні. Вони мені потрібні для продовження барокового письменства, а в Німеччині їх ніде немає... З слав[янської] книгозбірні я вже можу замовляти книжки сюди.

З щирим привітанням та найліпшими побажаннями Вам та всім Вашим до Нового Року!

Ваш Дмитро Чижевський

Листівка № 3

[1940¹⁰] понеділок

Вельмишановний пане товаришу!

Дуже д'якую за листа (рахунки) та за пакети (яких ще не дістав). Гадаю, що після розподілу книжок між мною та семінаром досить буде рахунків Бачковського та Вашої квітанції (тоді вже нової на меншу суму) не потребуватиму.

Я зараз зайнятий обрібкою нових друків Коменського, які мені пощастило знайти та про які писатиму до «Кіріоса»¹¹. Студенти ніби є — навіть два готових докторанта та два таких, що працюватимуть протягом семестру над дисертацією.

До речі — дуже д'якую за працю п. Браунеро-ві, але я її вже маю, вже прочитав, та з неї навіть користувався оден мій докторант: праця дуже добра. — Може бути, що я приїду до Бреслава якось протягом триместру (можна буде там і виспатись без перешкод), бо справи бібліотечні не досить добрі. Збираюсь ще протягом ближчого часу до Вольфенбюттелю, де рукописи почасті необроблені та є надія навіть на українські знаходи.

⁹ Дмитро Антонович (1877–1945), батько Михайла Антоновича, мистецтвознавець і політик, міністр морських справ Української Народної Республіки, один із засновників і ректор Українського Вільного Університету в Празі, голова Українського Історично-Філологічного Товариства.

¹⁰ Написано олівцем.

¹¹ «KYRIOS: Vierteljahresschrift für Kirchen- und Geistesgeschichte Osteuropas» — наукове періодичне видання, присвячене релігійній історії Східної Європи, засноване 1936 року в Кенігсберзі проф. Гансом Кохом (про нього див. примітку нижче).

Що Ви даєте до 4-го тому Збірника ІФТ? Вашу працю про Наливайка¹²? Я візьмусь до праці над другою частиною незабаром. Думаю, що на 4–5 аркушів (бо частину прози зараз ще обробити не можу). На жаль, деяких книжок, які напевне є в Німеччині, ніяк не дістану... Надіюсь, що в 2-ій частині будуть деякі сенсації, зокрема в главі про проповідників. Може, дам до цієї ж частини і — цілком нову — главу про термінологію Сковороди, хоч належала б вона власне до пізнішої частини.

Зараз зайнятий кількома чеськими замовленнями. Друкувати по-німецьки немає де: себто все приймають, все дають до складання, та навіть складають, але майже нічого не виходить з друку. Чи Ви інформовані про справи «Кіріоса» та про те, де зараз його редакція?

Бажаю Вам усього кращого та всяких успіхів у праці

Ваш Дм. Чижевський¹³

№ 4

4 лютого 1941 року

Вельмишановний пане колего!

Дуже д'якую за листа! Зокрема за бібліографічні вказівки. Матеріалу для рецензій, дійсно, немає. Вашу книжку поверну незабаром. Яюсь давно вже нічого не писав: все вітаміни. Хоч читати та викладати поки що можу. Як що матимете Кордубу¹⁴, буду дуже вдячний за нього: лише треба увійти знову в дійсний темп праці. Зараз зовсім не пишу. Все вітаміни! Зимую це завше значно погіршується.

Неприємні Ваші звістки про зміну прязких умовин друку. Тут зараз, розуміється, дешевше. Але в одній друкарні (в якій друкується зараз 4 моїх дисертації) немає вже ані одного друкаря, який би знав слав[янські] літери. Отже друкує препаскудно, з неймовірною кількістю корект (та до речі ще нічого не видрукував до кінця). Запрошу ще в другій друкарні, де теж є укр[аїнський] шрифт. В Липську¹⁵ напевне знайдеться друкарня, яка зможе друкувати — тай дуже добре. Але питання зараз ще за папером. Набрати можна все, а де візьмемо паперу. Я в ближчі дні з'ясую справу з галльськими можливостями. Може, в Берліні буде легше, ба там, мабуть, можна буде знайти друкаря зі знанням не лише

¹² Ідеться про публікацію: [4]. Вийшла також окремою книжечкою.

¹³ Далі запис від руки: «Браунорова праця не пропаде. Я дам її семінару».

¹⁴ Можливо, ідеться про працю [11].

¹⁵ Липськ (Липськ) — українська (і польська) назва німецького міста Ляйпциг.

літер, але й укр[аїнської] мови. Та про це детальніше — протягом ближчих днів. — Великої мороки тут з друкарнями немає: отже і мене друк цілого збірника тут ніяк би не обтяжив.

Тут нового нічого. Мої інформації подвійні. Очевидно, навіть серед фахівців є прибічники «повільного кроку» (а Ви маєте цілком рацію, що повільний крок проти «островітян»¹⁶ — це повна нісенітниця). Та побачимо незабаром. — Зміна ідеології, чи хоч би якийсь поворот, може, тому й на часі, що ідеологія перемагає: це часто так буває. Але у мене великий сумнів, чи не вигадас на усьому лише Йосип Володимирович¹⁷. В естві те розуміється та сама ідеологія, але з певними історично прогресивними моментами (навіть і в нац[іональному] питанню, — по меншій мірі зростатимуть «мільони», які будуть бачити в ньому національного визвольника)...

Я дістав повідомлення (про що Ви дали поки що не розповідайте), що мене обрано орд[инарним] проф[есором] філософії в Братиславі. Доля дальша залежить в значній мірі від нашого міністерства. В кожному разі протягнеться це ще кілька місяців¹⁸.

Про друкарські можливості за кілька днів.

З щирим привітанням,

Ваш Дмитро Чижевський

Про Вашу книжку та про В[ашого] листа я ще Вам дещо напишу. Де з чим з Ваших поглядів (в листі висловлених) я погоджуюсь, але Ви на різних місцях Вашого викладу неконсеквентні: переважає то той то інший пункт погляду.

Ваш Д[митро] Ч[ижевський]

Моя словацька книжка і досі не вийшла. Причина дуже характерна: вони дістали папір (розуміється, від нас), але нарізаний не так, як треба, для іншого формату, так що друкувати не могли! Це звичайна метода постачання кольоній.

Д[митро] Ч[ижевський].

№ 5

19 березня 1941 року

Вельмишановний пане колего!

дуже д'якую за листа. Книжки Вам (та мої відбитки) вишлю завтра: вже чи написано буде чи не написано, вишлю! Нарешті треба почати працювати.

¹⁶ Ідеться про рішення Гітлера відкласти військове вторгнення до Великобританії (операція «Морський лев») через невдачу «повітряної війни», тобто масованих бомбардувань острівного королівства, знаних як «Битва за Британію».

¹⁷ Ідеться про Йосифа Сталіна.

¹⁸ Чижевського, як одруженому з єврейкою Лідією Маршак, за націонал-соціалістичної диктатури в Німеччині було заборонено виїжджати за межі міста Галле без спеціального дозволу. Затвердження на посаду в окупованій Братиславі він так і не отримав.

Щодо друку, то бачу, що пропозиція кол[егі] Наріжного найдоцільніша — зараз тут (в Галле) головна трудніщ — брак складачів, які на початку лютого всі пішли на війну. Отже оден з друкарів (який згоджувався друкувати по аркушу: шрифт присмний) нарешті признався, що складачів він не має та зараз друкувати не може. Подібний стан і в інший тутешній типографії, що має слав[’янський] шрифт. Ще не був в Липську. Не думаю, щоб там було ліпше: головне, що коли немає достатнього числа складачів, то їх весь час будуть змушувати працювати для нагальних державних, військових і т.д. потреб. Інша була б справа, як би в Берліні в якійсь друкарні був українець-друкар, якого ніхто не потягне до виконання військової повинності і т.д. Вже тут один з власників друкарні мріє про те, чи не можна б знайти чехів-складачів... Отже — п’яниця зараз ще найменше лихо!

Що до резервів, то я маю дістати зі Словаччини кілька тисяч корон гонорару. Їх би я міг цілком вжити на друк (однаково чи моєї чи чужих праць). Питання лише в тому, чи вони сюда прийдуть. Не знаю, які в словаків девізові приписи.

Справа з друком тут взагалі надзвичайно ускладнилася. Бургардт, який знайшов гроші на друк своєї книги про Л. Андрєєва¹⁹ (!) кілька тижнів не може знайти друкарні. Мої учні теж тут в дуже прикрому стані: найбільше ті, хто почав друк та видрукував в тій чи іншій друкарні кілька аркушів...

Щиро вітаю всіх знайомих, зокрема Дмитра Володимировича.

З сердешним привітанням,
Ваш Дмитро Чижевський

Одна моя замітка, як побачите, присвячена критиці поглядів єп. Іларіона (Огієнка)²⁰. Написано її, розуміється, коли він ще єпископом не був. Жалкую, що зараз «ображаю духовну особу» (за Чеховим)²¹.

ДЧ

Бачу, що Ви залишитесь в Празі місяць. Чи не можна було б попросити Вас навести для мене дві книжних справки: по-перше, в якому видавництві вийшла книжка Індриха Водака (з дов-

гим а): К.Г. Маха. 1936. А також, які ще є в продажу томи творів та окремі твори Ф. Кс. Шальди. Шальда вийшов у Мелянтриха, який справку подасть. А Водака я не можу замовити, бо празькі книгарні (навіть Бачковський) нічого не можуть вислати, коли їм не подати назви видавництва. Мелянтрих (найбільш «європейська» книгарня) навіть просто відповідає, що такої книжки немає або вона випродана!

[Vodák Jindřich, Karel Hynek Mácha (: Studie z roku 1905:) [gd] Kamill Resler. Na Král Vinohradech 1936]

№ 6

26 березня 1941 року

Вельмишановний пане колего!

Щиро д’якую за Вашу засилку (3 примірники моєї праці). Книга випадає дуже гарно. Як бачите, вона йшла сюди 5-6 день. Мені не так вже хотілось її безумовно побачити, але дістати її було приємно. Важливіше для мене, виготовити дальші частини до друку. Може я (якщо надішло ще більшу суму грошей) надішлю ще приблизно друкований аркуш тексту, який закінчує частину про вірші, так що в 2-му випуску була б цілком закінчена частина про вірш (3 глави — маленькі — про «гербовні вірші», «емблематичні вірші», цикли віршів).

Якщо книжок мені ще не вислали, то будь ласка, залишити для Товариства 10 примірників моєї книжки: їх Товариство принагідно може продавати: дехто може й купити (з Німеччини).

Я цілком вітаю постанову продовжувати друк в Празі. Справа в тім, що тут скрутний стан зі складачами дійшов до того, що утворюються спеціальні комісії, які рішатимуть, що треба друкувати ще під час війни. Отже добитись, щоб друкували щось українського, коли і німецьких книжок не друкуватимуть, мабуть, буде нелегко. Треба було б шукати якихсь надзвичайних зв’язків та протекцій!

«З Минулого» та інше до нього додане Ви, мабуть, вже дістали. Я надіслав його рекомендованим.

Розуміється, я цілком погоджуюсь з тим, що Ви затримали оден примірник для себе. Треба було б залишити примірники і Наріжному та Дмитрові Володимировичу, але це вже я надішлю з присвятами...

Я зараз помалу працюю над укр[аїнською] драмою. Тут, виявилось, надзвичайно багато цікавих проблем, як і взагалі в цілій теорії барокової драми. Помалу дістаю дальші чеські книжки. Єдина пристойна книгарня поки — дивним

¹⁹ Ідеться про публікацію докторської дисертації Освальда Бургардта про «лайтмотиви» творчості російського письменника Леоніда Андрєєва, захищеної 1940 року в Мюнстерському університеті: [26]. Ця книжка вийшла друком у видавничій серії Славістичного інституту Берлінського університету Фридриха-Вільгельма за редакцією Макса Фасмера.

²⁰ Імовірно, ідеться про німецькомовну рецензійну замітку Чижевського про редактований Іваном Огієнком часопис «Рідна мова»: [32]. Випускник Київського університету св. Володимира, літературознавець Іван Огієнко (1882–1972) у 1940 році постригся в ченці, прийняв ім’я «Іларіон» і став єпископом Холмським і Підляським Польської православної церкви.

²¹ Тут Чижевський іронічно згадує оповідання Антона Чехова «В бане», опубліковане 1885 року.

чином Бачковський, — я це приписую Вашому впливу, чи тому вражінню, яке зробили на нього.

Джерел укр[аїнських] книжок зараз, на жаль, ніяких немає. А ми дещо могли б купувати. Як з цим справа в Празі?

Семестр я закінчу завтра. В цьому семестрі процвітав рефератний семінар: були добрі виклади та бувало 10–12 чоловік.

Зараз збирають рос[ійських] перекладачів. Покликано в зв'язку з цим до війська навіть Бургардта²²! Термін, за який мають обов'язково навчитись рос[ійської] мови (якщо її не знають добре) — три роки.

Щиро вітаю Вас та Ваших! Коли Ви повертаєтесь до Бреслава? Я, може, наприкінці ферій заскочу туди на тиждень. То було б дуже приємно, якби Ви там вже знову були. Не знаю лише, чи вже доступна користанню унів[ерситетська] книгарня. Лише з-за мійської²³ їхати, може, не варто.

З найліпшими побажаннями та под'якою,
Ваш Дмитро Чижевський

№ 7

29 березня 1941 року

Вельмишановний пане колего!

Щиро д'якую Вам за список видань Шальди та за вказівку на видавця книги Водака.

Книжки (3) дістав та відповів Вам зараз таки. Але дописи ходять зараз теж не дуже хутко.

Сьогодні хочу лише попрахати Вас, розуміється, надіслати мою книжку і Маланюкові²⁴ і Масютинові²⁵ (де є Масютин?). Може, щоправда, жалко, що книжка буде без напису, то на цей випадок надсилаю Вам два маленьких листика присвяти з проханням повклеювати їх перед першою сторінкою до кожного екземпляра.

З найліпшими побажаннями,
Ваш Дмитро Чижевський

№ 8

9 квітня 1941 року

Вельмишановний пане товаришу!

Д'якую Вам за листа та за прилоги. Дмитру Володимировичу маю цими днями писати. —

²² Бургардта, як німецького підданого, призвали до вермахту 1940 року, а в червні 1941-го відправили на фронт перекладачем з російської та української мов у штабі тилової частини 17-ї армії. Він перебував на території окупованої України до зими 1942 року, коли повернувся до Німеччини на лікування після обмороження в Харківській області. Після цього мешкав у Празі та Австрії.

²³ Ідеться про міську бібліотеку у Вроцлаві.

²⁴ Євген Маланок (1897–1968), поет і есеїст, який у міжвоєнний час мешкав у Польщі.

²⁵ Василь Масютин (1884–1955), російський еміграційний графік, історик мистецтва, письменник, який мешкав у Берліні.

Книжку на замовлення надішлю, а гроші дістане Товариство.

У мене до Вас ще одне прохання (чи краще кажучи — два): чи не можете Ви виписати з телефонної книги адресу книгарні Борового. Бо я йому минулого року писав та дістав книжки (дурно), а зараз написав — нічого не дістав (за гроші). Він існує, адреса стара, але яка — біс її знає.

Друге прохання зв'язане з першим. Мелянтрих зараз висилає лише власні книжки. Про інші пише «випродана». Так він мені не надіслав і Водака. Може, Ви його б ще встигли купити десь. Або десь би знайшли (хоч би в того самого Бачковського) та дали його вислати «наложеним платежом». Був би надзвичайно за нього вдячний.

Зараз вийшла вже і моя книга про Штура²⁶. Її я Вам вишлю до Бреслава (або привезу).

Рукопис «барокової літератури», може, було б ліпше мені вислати: не було б помилок, які можливі при заочній виправці. Я поверну скоро. Можу органічніше доробити і дальші три глави.

Зараз я дістав запрошення до Братислави. Треба це питання обміркувати. Ви поки що про не це розповідайте.

Назва книги Водака на обороті²⁷.

З щирою повагою та привітанням,
Дмитро Чижевський

№ 9

10 травня 1941 року

Вельмишановний пане колего!

Д'якую за картку. Зі мною нічого не трапилось. Але якось поїздки до Бреслава довелося замінити поїздкою до Дрездена, де, до речі, я нічого того (старої чеської літ[ератури]), чого шукав, не знайшов. Мабуть, треба буде все ж їхати до Бреслава на Зелені свята.

На сході дійсно ситуація складна, але не дуже прозора. Був вже гостріший момент (тижнів три тому назад), зараз багато дечого знято з порядку дня, а дещо робиться далі; хоч одне без другого не має сенсу...

До речі, потрапи на службу в тому ж напрямі, що Ю. Клен, не так легко з власної ініціативи²⁸,

²⁶ Ідеться про монографію: [28].

²⁷ На звороті написано: J. Vodák: K. H. Mácha. Studie z roku 1905. Vydal K. Resler. Král Vinohrady 1936; також вказана адреса Борового.

²⁸ Чижевський відповідає на прохання Антоновича про пораду з приводу добровільного вступу, як перекладача, до німецького вермахту. Попри те, що він не мав німецького підданства, Антоновичу вдалося потрапити до війська за допомогою проф. Ганса Коха й 1941 року побувати в окупованій Україні. Він повернувся до Німеччини восени 1942 року.

а не нім[ецьких] підданих зараз навряд чи приймають (після деяких розчарувань).

Буду вдячний за висилку книжок. — Я дістав Гнатишака від Сірого, та і запрошення написати другий випуск. На це я погодився, хоч праця Гнатишака надзвичайно невдала: по-перше, суха, рахункова, хто що написав, та хто над цим працював, а що в творах цих написано, та як вони написані — про це ані слова. Ще гірше погляди автора — перестарілі почасти на 80, почасти на 40-30 років! Літератури новішої (і дивно — саме такої, що розширює межі укр[аїнської] літ[ератури]) він не знає; «билін», про які пише, видно, ніколи не читав, тай літератури про них не читав (цитую лише зовсім зараз непридатні книжки з 1860-80 рр.). І так усюди! — Це конкретне знайомство зі здібним галичанином (а це не в перше) змушує мене обережніше поставитись в випадку пропозиції, про яку Ви пишете, до редагування збірника про укр[аїнську] культуру. Бо це звелось би до постійної боротьби з галичанином (явним та тайним). Ліпше робіть вже це Ви: у Вас більше темпераменту і досвіду в цій боротьбі. Але не зробіть зі збірника другого видання збірника Залозецького (нім.)²⁹, який дивним чином дає всю історію літератури, всю іст[орію] культури, а німцям зовсім непотрібний, бо з нього нічому не можна навчитись, ні з чим познайомитись... Крім дат, нічого там немає. Галичанин тасмний — там, щоправда, найбільше Л. Білецький³⁰. Я вже написав статтю для Енциклопедії Українознавства, що видає Ю. Пеленський³¹. Не знаю, коли вийде.

Праця над продовженням Гнатишака (яке я обіцяв на жовтень) приводить мене до того, що я напишу також і першу частину наново та видам її в невеликій кількості примірників власним коштом. Бо для багатьох пам'яток я вже проробив всю власну працю, що уможливило нову інтерпретацію, а великої історії літ[ератури] чи спеціальних праць про [пам'ятки] я все одне ніколи не напишу.

З щирим привітанням,
Ваш Дмитро Чижевський

²⁹ Ідеться про зредаговану Володимиром Залозецьким (1884–1965) німецькомовну збірку «Духовне життя України в минулому і сучасному» з текстами Дмитра Дорошенка, Івана Мірчука, Леоніда Білецького, Дмитра Антоновича, Зенона Кузеля: [37]. Ця книжка вийшла в серії «Німецькість і заграниця» (Deutschum und Ausland).

³⁰ Леонід Білецький (1882–1955), літературознавець, випускник Київського університету св. Володимира, професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова та Української Господарської Академії в Подєбрадах.

³¹ Євген-Юрій Пеленський (1908–1956), бібліограф і літературознавець. Рецензент «Історії української літератури» Чижевського: [13].

П.С. — Ще не дістав з Праги рукопису своєї другої частини. Треба буде запитати ще. Бо якщо друкується Крупницький³², для моєї праці був як раз час, щоб її виправити.

Д[митро] Ч[ижевський]

№ 10

7 червня 1941 року

Вельмишановний пане колего!

Дуже д'якую за листа. Валявця, розуміється, попереджу: зокрема і через те, що Штаттмулер (який зараз чомусь живе... в Галле), якщо буде у нього і 400 стор. на число часопису, буде їх заповняти беззмістовно-рекламними статтями, від яких нікому ніякої користі. У мене лише вражіння, що він нічого не досягне, бо у нього занадто вже планетарні пляни: він, здається, збирається знищити і «Слявіше Рундшау»³³ (а може взагалі всі славістичні часописи).

Рукопис моєї 2-ої частини я дістав, і вже на днях його поверну.

Взявся писати для Тищенка [2] та 3 частини укр[аїнської] літератури. Розуміється, з охотою буду писати і для Вашого збірника. Лише чекав на звістку, скільки сторінок буде дано, який можливий ілюстрат[ивний] матеріал, тощо. Я, до речі, написав статтю для видання (Пеленського) укр[аїнської] енциклопедії (українознавчі статті з «Книги Знаття»). Поки коректи ще не було: можливо, що вона так само затягнеться, як всі друки: паперу, дійсно, зовсім немає. Частина великої друкарні Шульце (Грефенгайнхен), де друкувався м[іж] ін[шим] Фасмер³⁴ та безліч наукових часописів, вигоріла — разом з запасами паперу. Це спеціально згіршує справи наукових видань.

До того, боюсь, що справа наук[ових] українських видань згіршиться вже і через «зменшення напруження», яке власне зменшується вже занадто: здається, що протягом тижня братішка дістанеться на Україну для спільного з Йос[ифом] Вол[одимировичем]

³² Борис Крупницький (1894–1956), історик-емігрант, випускник Київського університету св. Володимира, захистив докторат у Берлінському університеті Фридриха-Вільгельма (1931), автор німецькомовної «Історії України» та монографії «Гетьман Мазепа та його доба»: [29–31].

³³ Slavische Rundschau: Berichtende und kritische Zeitschrift für das geistige Leben der slavischen Völker — німецький журнал, присвячений духовному життю слов'янських народів. Виходив, починаючи із 1929 року в Празі і приділяв увагу українським темам.

³⁴ Макс Фасмер (1886–1962), професор славістики Берлінського університету Фридриха-Вільгельма. Саме Фасмер — багаторічний колега ювіляра — після Другої світової війни зредагував ювілейний збірник до 60-річчя Чижевського: [36].

висмокування³⁵. Подобиці ще невідомі, отже, я не певний, чи не залишаться все ж для нас якісь можливості.

Чи не знаєте Ви, де Браунер? Він мені писав. Тепер я хотів би йому надіслати мою книгу про Штура, але адреси його не знаю. Чи надіслав я Вам, до речі, цю книгу? Я якось занехтував свою кореспонденцію. До Бреслава не приїхав: з причин технічно-залізничних. Але все ж надіюсь зробити це протягом семестру.

З щирим привітанням — Ваш Дмитро Чижевський

№ 11

10 листопада 1942 року

Вельмишановний пане товаришу!

Дуже приємно було знов від Вас щось почувати. Та ще приємніше, що Ви знов можете працювати. Здається, я Вам та Вашій п[ані] дружині ще не послав свого привітання до Вашого одруження. Дозвольте зробити це зараз — хоч і з великим запізненням. Тоді звістка про Ваше одруження³⁶ (друкована) прийшла разом в двох примірниках та з різними адресами. Отже, було не цілком ясно, куди писати (та ще такі важкі листи, як гратуляції).

Приємно, що Ви вже дістали мою книжку. Я маю зараз лише кілька примірників, отже її ще не розсилав. — Щодо першої Гнатишакової частини, то вона мені не подобається з тієї самої причини, що і Вам: писана методом поліційного реферату з старих газет: «покарано жонатого стельмаха Х. за проступок проти параграфу 395», а що за стельмах і що за параграф — невідомо нічого. Але, що гірше, виявилось, що Гнатишак літератури взагалі не знав: він цитує лише старі праці з 19 в. (що їх знайшов, мабуть, в якихсь підручниках), а новіші праці (Істрін, який довів належність до київської літератури кількох важливих творів, які вважали за староболгарські або старосербські напр[иклад] йому зовсім невідомі. Іноді помилки жахливі, «билін» він, видно, ніколи не читав і т.д. Я з цієї причини дуже вагався спочатку взяти на себе писання дальшого тому — але полагодив це передмовою. — Щодо 19 в., то він (до 80-90 рр.) вийде під назвою «Література нац[іонального] відродження». «Бідермаер» — це у славян взагалі

³⁵ «Братішкою» Чижевський називає Гітлера, «Йосифом Володимировичем» — Сталіна. У цій фразі — влучний прогноз скорого нападу Третього району на Радянський Союз, який стався 22 червня 1941 року.

³⁶ 28 серпня 1941 року Михайло Антонович уклав «воєнний» (тобто дистанційний) шлюб із німкенею Геленою Швებель.

дуже сумнівна категорія: на Заході він прийшов після романтики, у славян до неї. Між тим, це на Заході певна реакція проти романтики, поети «бідермаєру» — це романтики, що витверезилися; а як можна «витверезитись», не побувавши п'яним, — це мені не зовсім ясно. «Реалізм» — категорія, правда, не мітична, але і досі в усіх літературах надзвичайно неясна. Отже в наступному випуску буде багато такого, що не зовсім відповідає схемі Гнатишака.

Щодо Вишенського, то я рішив писати про нього цілу книгу і вже зібрав та відфотографував (щоб мати завше під рукою) усі видані його тексти. Нечекане те, що він дуже наближається стилістично до письменників — сучасних йому — реформації. І зміст дуже цікавий: напр[иклад], звичайно закидають йому, що він не зупинявся над догматичними теоріями католиків. Але він торкається — і надзвичайно детально — основної проблеми — єства церкви, з якої випливають усі інші висновки. Та його думки на цю тему теж нагадують західних «спіритуалістів». А все це в'яжеться з темою — Атос і реформація (не дурно на Атосі вживали гравюр до Біблії Дюрера!). У мене таке враження, що дослідники власне стояли до В[ишенського] в тім самім відношенні, що сучасники, з якими він (чернець взагалі) не міг, «не вмів» розмовляти про «миси, півмиси, приставкі чорні та шарі, червоні і білі юхі», або «статути, конституції, права, практики, свари». І всі дослідники Вишенського трохи оживлюються лише, коли вичитують у нього щось про «мушкателі, малмазії, аляканти, ревули, меди і пива розмаїті», бо на інші теми говорити з ним вони не можуть! Чи вдасться це мені — побачимо. Головне, чи вдасться видрукувати?

Я не назвав барокової літ[ератури] «золотою добою», бо назви такі дуже небезпечні, та за них сварилися б більше, аніж за все інше. Ріжниці між новелою та романом, власне, в часи ренесансу та барока принципової немає. Мабуть, треба було про це згадати.

Не знаю, чи вдасться десь видати стару (XI–XIV вв.) іст[орію] літератури. Її я міг би остаточно виготовити за 2 тижні, бо це тема, на яку я читав виклади не раз та працював над конкретними питаннями.

За цілий останній рік я працював переважно над Коменським. Підготовку рукопису закінчив (майже). Написав більшу розвідку про «Лабіринт» його та 3 частину «барокової поезії». Пишу помалу «Іст[орію] укр[аїнської] культури» в 3-х томиках для Тищенка. Може, видасть.

Про київські та харк[івські] настрої та стан речей чув багато. Та все справді приводить до

висновку, що Пепічек³⁷ ліпше. Я, щоправда, нічого іншого і не чекав. Чого чекати надалі, сказати важко. Ми залишаємось в кожному разі у становищу середньоболгарських втікачів у Молдавії чи Валахії, які чомусь і невідомо для кого писали по-болгарськи, що нікому до рук не попадало (крім їх власних «колег», таких самих втікачів).

Зараз дуже важко з книжками, бо бібліотеки їх висилають вже з рекордними запізненнями. Дечого немає зовсім. Правда, дещо дістав навіть зі Львова. Але зараз усюди шукаю «Чтения в Обществе истории и древностей Российских при Моск[овском] университете» за 1846 рік. Чи немає їх в Бреславлі? В бібліотеці там немає. Але в Інституті? Мені і відтіля треба дещо відфотографувати.

Дозвольте іноді звертатись до Вас за справками, що є в Бреславлі, бо іноді доводиться щось замовляти, чекати три місяці (!) та задовольнитись звісткою, що книжки немає, а тоді писати вже до Берліну чи кудись інде.

З щирим привітанням,

Ваш Дмитро Чижевський

Чи не відомо Вам, як надіслати книжку Маланюкові? та Сімовичеві?³⁸ Адреси їх мені невідомі.

№ 12

25 листопада 1942 року

Вельмишановний пане колего!

Дякую Вам дуже за листа з надзвичайно цікавими інформаціями та за пропозицію допомоги в пошукуванні книг. «Чтения в Моск[овском] Общ[естве] истории и древностей» за рік 1846 знайдено вже в Інституті Юберсбергера та відповідні сторінки для мене відфотографовуються.

Щодо Тищенка, то він, як видавець зараз, здається, повний енергії. В кожному разі я не сумніваюсь, що він замовлені мені вже книжки («Іст[орії] літератури» та «Іст[орії] укр[аїнської] культури») видасть. Лише одне мене цікавить: у мене майже готова література старокнязівської доби, з досить численним новим або забутим матеріалом. Але Тищенко вже видав Гнатишака. Можливо, що цю книжку можна було б видати під якимсь іншим соусом та під якоюсь іншою назвою. Ані пошкодити книзі Гнатишака вона

³⁷ Чеське «Пепік, Пепічек» — зменшена форма імені «Йозеф». Тут ідеться про Йосифа Сталіна.

³⁸ Василь Сімович (1880–1944), мовознавець, у 1923–1933 рр. професор Українського Високого Педагогічного Інституту ім. Драгоманова, у 1939 — професор Львівського університету. У 1941–1944 рр. — редактор «Українського видавництва» в Кракові. Листування Чижевського й Сімовича опубліковане у: [15].

не може, ані вважати її зайвою тому, що є «Бедкер» Гнатишака, я не можу, — бо з останнього читач навряд чи може винести якимсь знайомство з пам'ятниками. Може, Ви замовили б у Тищенка словечко за цю книжку. Вона трохи (думаю, що стор[інок] на [10?] більша «барока» (але я не відмовляюсь її скоротити). Її та іст[орію] культури і (ті самі часи) я надіюсь закінчити в разі потреби за 2-3 тижні. Над усім іншим ще треба працювати. — До речі, у мене немає ще останньої частини Вашої іст[орії] України. Все інше мені Тищенко надіслав. Не подобається мені, крім Гнатишака, ще тільки книжка Лисянського³⁹ (на яку я і уміщу фахову рецензію в Зюдостфоршунген, що й досі радо містять українознавчі рецензії та рецензії на укр[аїнську] літературу). Щодо цензури, то не думаю, що десь були ліпші цензори, — це вже належить до ества цієї професії. Місцева цензура, може, й м'якша, але цензурувати наукової літератури їй не доводиться, бо цензура потрібна тут лише для видань, що друкуються в більшій кількості примірників. А як би дати їм тут укр[аїнську] книжку, то за браком інформації про те, що укр[аїнська] книжка ще дозволена взагалі, гадаю що її б заборонили в 24 години. Може, ліпше ще в Липську, де, завдяки великій силі видавництва, є певна «наукова орієнтація»... — себто повага до наукового твору як такого.

Тут, до речі, відношення до науки трохи вже змінилося, бо виявляється, що за деякий час ані вчителів, ані фахівців зовсім не буде. Отже оден мій тутешній колега вже читав в Дрездені для військових лекцію про завдання філологічних студій (!), щоб переконати їх, що після війни треба йти до університетів: читано цю лекцію (як і деякі інші на подібні теми) на замовлення військового командування! Щоправда, зате рештки інтелігенції, яка була почасти влаштована по канцеляріях і т.д. «в тилу», в ближчий час мають відіслати на фронт (ба, мабуть, людей не вистарчає).

Для кого працювати — це питання, що й мені ніяк не непокоїть, бо на «болгарські» перспективи я був орієнтований вже від довшого часу. Але я не маю ані менших ілюзій щодо можливості друку. З українськими річами було поки ще ліпше, але напр[иклад] чеських лежить у мене в цензурі чи у видавництві — одна книжка та кілька статей, та лежать досить безнадійно. Паперу справді немає. Це відчувають навіть газети.

Чи не могли б Ви принагідно довідатись, чи є в Бреславлі книжки Дорошкевича (Іст[орія]

³⁹ Ідеться про поетичну збірку фізика Бориса Лисянського (1892–1952): [12].

літ[ератури] та «Підручник»⁴⁰ — все одно в якому варіанті) та Зерова (здається, «Етюди»⁴¹), — я колись все це перечитав, але не робив заміток та навіть позабував точно назви. Але знайти їх в каталозі не важко. Якщо Ви можете повідомити мене про назви та номери, то замовлення відціля буде йти значно скорше (зараз унів[ерситетські] бібліотеки спустились вже на рівень старої київської, для якої було подією замовлення книжки з іншої бібліотеки).

Якщо будете бачити Коха⁴², вітайте його, будь ласка, від мене! До речі, чехам заборонено слово «Відень» та замість «віденський» пишеться «wienský» (!), — невідомо до речі, як це слово читати. Є якісь інтенції «регулювання» слов'янських мов взагалі (мабуть, щоб німцям було легше вчити). Поскілки ці пляни, розуміється, переводитимуться не фахівцями (фахівцем я рахував би навіть К.Г. Майера⁴³), то результати, мабуть, будуть жахливі, так що радянські заборона укр[аїнського] плюсквамперфекта буде дитячою іграшкою в порівнянні з новими досягненнями...

З щирим привітанням,
Ваш Дмитро Чижевський

№ 13

29 листопада 1942 року

Вельмишановний пане колего!

Д'якую за Вашого листа! Дорошкевича, мабуть, пощастить дістати з Берліну (хоч зараз загальне згіршення висилки книг). А що до Зерова, то я буду Вам дуже вдячний, якщо Ви надішлете його мені. Довго не затримаю. Мені книжка свого часу не здалась простим повторенням Єфремова⁴⁴.

Щодо празьких умовин друку, то, може, дійсно зробити спробу перевести книжку через цен-

⁴⁰ Ідеться про одне з видань книжок літературознавця Олександра Дорошкевича (1889–1946). 1924–1930 рр. вийшло п'ять видань «Підручника історії української літератури» — для вищої школи, а з 1922–1931 рр. п'ять видань посібника «Українська література» — для шкіл.

⁴¹ Імовірно, мається на увазі книжка: [8].

⁴² Ганс Кох (1894–1959), австрійсько-німецький славіст, перекладач, лютеранський пастор, колишній офіцер Української Галицької Армії. 1937 року очолив Інститут Східної Європи у Бреславі (зараз Вроцлав), куди запросив співробітником Михайла Антоновича.

⁴³ Карл Генріх Масер (1890–1945) — німецький індогерманіст та славіст, доцент Ляйпцизького, професор Мюнстерського й Кенігсберзького університетів. 1927 р. переїхав до Мюнстера, де заснував Інститут славістики в Мюнстерському університеті. Восени 1935 р. здобув посаду професора слов'янської філології Кенігсберзького університету, де викладав до моменту захоплення міста радянськими військами.

⁴⁴ Ідеться про «Історію українського письменства» Сергія Єфремова (1876–1939). З 1911 по 1924 рр. цю книжку перевидавали чотири рази.

зуру тут. Власне в Лїпську, бо в Галле умовини теж не аби які. Але боюсь, що цього формально зробити не можна, бо книжки повинно подавати видавництво, а не автори. Все ж пораджусь де з ким. Було б добре, якби можна було хоч щось провести. У мене — завд'яки неможливості мати якісь інші заняття (бо чим його зараз справді займатися) літературний матеріал накупчується досить хутко. Лише пишеться зле: брак кави чи калорій (тепер вже не вітамінів, а значно прозаїчніших калорій).

Не знаю, як закінчиться зараз справа з призовом фахівців на фронт. Боюсь, що інакше, аніж досі. Декого вже захопило хвилиєю та віднесло зі спокійного місця, де вони «впрацювалися». Та побачимо. — Бажаю Вам усього доброго в Відні. В Празі вітайте, будь ласка, знайомих: зокрема Ваших батьків. За розмову з Сірим буду дуже вдячний. Якщо будуть якісь рецензії на мою книжку, може, занотуєте де. Бо тут зараз нічого не дістаю. Націоналісти (місцеві — абсолютно неосвічені і непоінформовані) мені здорово нашкодили. Але зараз це завмерло, бо й їх «вплив» зійшов на мінімальну ступінь.

До речі, чи немає в Бреславлі книжок Шамрая⁴⁵, зокрема його книжки про Харківських поетів з виборками творів (не «Харк[івські] поети 30-х та 40-х рр.» — ця книжка як раз у мене, але в Празі є інша в трьох випусках, — зараз встановив назву «Харківська школа романтиків» 1-3. 1930⁴⁶ та [ин.]). Її поки ніде не дістав, між тим, вона цінна силою листівного та ін[шого] матеріалу. Справа з укр[аїнськими] книжками не легка!

Щиро вітаю,
Ваш Дмитро Чижевський

№ 14

24 грудня 1942 року

Вельмишановний пане колего!

поздравляю Вас щиро з Вашою габілітацією⁴⁷! З здивованням прочитав в Вашій картці про виступ Ягодіча, — «з здивованням» тому, що тут було відомо, що він вмер! І про це розповідав деяким знайомим Фасмер, що мусів би мати певні інформації...

⁴⁵ Агапій Шамрай (1896–1952), літературознавець, професор Харківського Інституту народної освіти та Інституту літератури ім. Тараса Шевченка. Починаючи з 1933 року викладав світову літературу поза Україною, в педагогічних інститутах Іжевська, Фергани і Пермі.

⁴⁶ Мається на увазі видання [23].

⁴⁷ У грудні 1942 року Антонович склав габілітаційний іспит у Віденському університеті й подав до захисту дисертацію на тему «Україна в Російській імперії 1764–1847. Студія з історії ідей»: [25].

Я помалу працюю над своїми темами. Надіюсь, з книжкою для Сірого не дуже запізнитися. До речі, був би Вам дуже вдячний, як би Ви могли мені позичити Зерова (книжку). Також і з іншими книжками зараз дуже скрутність. Ані Дорошкевича, ані Шамрая досі не дістав. Книжка Шамрая, що я її маю з Бреславля — лише дослідження, тексти, які є в Празі, здається, уникли від уваги німецьких бібліотекарів. — Був би Вам теж вдячний за висилку рецензій на мою книжку, якщо такі попадуться Вам до рук. Бо до мене

дійшла лише рец[ензія] Дорошенка в «Нашій Дійсности»⁴⁸ — та ще лист одного колеги, який висловлює жаль, що книга такого малого розміру: ніби вибір розміру залежав від мене; але може це ввічливий натяк на те, що я не оволодів формою малої книжки...

Вітайте щиро від мене, будь ласка, Ваших батьків та усіх знайомих.

З щирим привітанням

Ваш

Дмитро Чижевський

⁴⁸ Ідеться про публікацію: [5]. Авторство Дорошенка підтверджує прижиттєва бібліографія його праць: [6, с. 60].

Список літератури

1. Антонович М. Лист до Д. Чижевського, 16.09.1938. Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Dimitrij Tschizewskijs Korrespondenz. Antonowitsch Mychajlo. Sign. Y1 52 I.
2. Антонович М. *Історія України*. Т. 1. (Княжа доба). Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1941. 79 с.
3. Антонович М. *Пограничник Босій*. Прага : Українське Історично-Філологічне Товариство, 1940. 18 с.
4. Антонович М. Студії з часів Наливайка. *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*. 1942. Т. IV. С. 32–115.
5. [б. а.] [Рец. на]: *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*. Т. II. *Українська дійсність*. 1940. Ч. 4. С. 8–10.
6. *Бібліографія праць проф. Д. Дорошенка за 1899–1942 роки*. Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1942. 64 с.
7. Гнатишак М. *Історія української літератури. Книжка перша*. Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1941. 132 с.
8. Зеров М. *Нове українське письменство: історичний нарис*. Випуск перший. Київ : Слово, 1924. 136 с.
9. Ільницький М. Ідейно-етичний естетизм (Микола Гнатишак). Ільницький М. *На перехрестях віку*. Книга III. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 666–688.
10. Ківшар Т. Автобіографія Михайла Антоновича як складова його наукової біографії. *Українська біографістика: збірник наукових праць*. 2008. Вип. 4. С. 137–153.
11. Кордуба М. *Історія Холмицини й Підляшшя*. Краків : Українське видавництво, 1941. 130 с.
12. Лисянський Б. *Pro Patria. Збірка поезій*. Прага, 1941. 40 с.
13. Пеленський С. Ю. Нова історія української літератури. *Краківські вісті*. 1943. Ч. 145. С. 3–4; Ч. 146. С. 3–5.
14. Портнов А. Листи Віктора Петрова до Дмитра Чижевського (1946–1949). *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Літературознавство. 2024. Т. 4–5. С. 105–115
15. Пшеничний С., Янцен В. Листування Дмитра Чижевського з Василем Сімовичем. *Славістика*. Т. 1. Дмитро Чижевський і світова славістика. Збірник наукових праць / ред. Р. Мних, С. Пшеничний. Дрогобич : Коло, 2003. С. 251–330.
16. Рудницький Я. Із спогадів про Михайла Дмитровича Антоновича. *Український історик*. 1989. № 4. С. 82–89.
17. Чижевський Д. Листи до Михайла Антоновича, 2 лютого 1937 — 24 грудня 1942 р. *Центральний державний архів громадських об'єднань та українців (ЦДАГОУ)*. Ф. 269. Оп. 2. Од. зб. 39. 57 арк.
18. Чижевський Д. Український літературний барок. *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*. 1941. Т. III. С. 41–108.
19. Чижевський Д. Український літературний барок. *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*. 1942. Т. IV. С. 145–210.
20. Чижевський Д. Український літературний барок. *Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі*. 1944. Т. V. С. 78–142.
21. Чижевський Д. *Історія української літератури від початків до доби реалізму*. Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 511 с.
22. Чижевський Д. *Історія української літератури. Книжка друга. IV. Ренесанс та реформація*. – В. Барок. Прага : Видавництво Юрія Тищенка, 1942. 144 с.
23. Шамрай А. *Харківська школа романтиків*. Т. 1–3. Харків : Державне видавництво України, 1930.
24. Antonowitsch M. *Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde genehmigt von der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Berlin : Friedrich-Wilhelm Universität, 1933.
25. Antonowitsch M. *Ukraine im Russischen Reiche (1764–1847). Geistesgeschichtliche Studie*. Wien, 1942. 246 s.
26. Burghardt O. *Die Leitmotive bei Leonid Andrejev*. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1941. 201 s.
27. Čyžev's'kyj D. *A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century)* / Ed. by George S. N. Luckyj. Littleton, Colo : Ukrainian Academic Press, 1975. 815 p.
28. Čyžev's'kyj D. *Štúrova filozofia života: kapitola z dejín slovenskej filozofie*. Bratislava: Slovenska učena spoločnosť, 1941. 122 s.
29. Krupnyckyj B. *Geschichte der Ukraine*. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1939.
30. Krupnyckyj B. *Geschichte der Ukraine*. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1943.
31. Krupnyckyj B. *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709)*. Leipzig : Otto Harrassowitz, 1942.
32. Tschizewskij D. [Rev.:] Рідна мова. 1938. *Südost-Forschungen*. 1940. B. V. S. 305–306.
33. Tschizewskij D. [Rev.:] М. Антонович, Пограничник Босій. Прага, 1940. *Südost-Forschungen*. 1940. B. V. S. 737–738.
34. Tschizewskij D. [Rev.:] Михайло Антонович, Історія України. I. *Südost-Forschungen*. 1941. B. VI. H. 3–4. S. 720–722.
35. Tschizewskij D. [Rev.:] М. Гнатишак, Історія української літератури. I. *Südost-Forschungen*. 1942. B. VII. H. 3–4. S. 353–354.
36. Vasmer M. (Hg.) *Festschrift für Dmytro Čyžev's'kyj zum 60. Geburtstag*. Berlin : Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, 1954. 306 s.
37. Zalozeckyj V. (Hg.), *Das Geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1930. 219 p.

References

- Antonovych, M. Lyst go D. Chyzevskoho, 16.09.1938. Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Dimitrij Tschizewskij's Korrespondenz. Antonowytsh Mychajlo. Sign. Yi 52 I [in Ukrainian].
- Antonovych, M. (1941). *Istoriia Ukrainy*. Vol. 1. Kniazha doba. Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Antonovych, M. (1940). *Pohranychnyk Bosyi*. Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Antonovych, M. (1942). Studii z chasiv Nalyvaika. In *Pratsi Ukrainskoho Istorychno-Filolohichnoho Tovarystva v Prazi*, IV, 32–115 [in Ukrainian].
- Antonowytsh, M. (1933). *Friedrich Ludwig Jahn. Ein Beitrag zur Geschichte der Anfänge des deutschen Nationalismus. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde genehmigt von der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*. Friedrich-Wilhelm Universität [in German].
- Antonowytsh, M. (1942). *Ukraine im Russischen Reiche (1764–1847). Geistesgeschichtliche Studie*. Wien [in German].
- Biobibliografica prats prof. D. Doroshenka za 1899–1942 roky*. (1942). Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Burghardt, O. (1941). *Die Leit motive bei Leonid Andrejev*. Otto Harrassowitz [in German].
- Chyzevskiy, D. (1941). Ukrainskiy literaturniy barok. In *Pratsi Ukrainskoho Istorychno-Filolohichnoho Tovarystva v Prazi*, III, 41–108 [in Ukrainian].
- Chyzevskiy, D. (1942a). *Istoriia ukrainskoi literatury. Knyzhka druha. IV. Renesans ta reformatsiia. V. Barok*. Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Chyzevskiy, D. (1942b). Ukrainskiy literaturniy barok. In *Pratsi Ukrainskoho Istorychno-Filolohichnoho Tovarystva v Prazi*, IV, 145–210 [in Ukrainian].
- Chyzevskiy, D. (1944). Ukrainskiy literaturniy barok. In *Pratsi Ukrainskoho Istorychno-Filolohichnoho Tovarystva v Prazi*, V, 78–142 [in Ukrainian].
- Chyzevskiy, D. (1956). *Istoriia ukrainskoi literatury vid pochatkiv do doby realizmu*. Ukrainska Vilna Akademiia Nauk u SSHA [in Ukrainian].
- Chyzevskiy, D. Lysty Mykhailu Antonovychu, 2 liutoho 1937 – 24 hrudnia 1942 r. *Tsentrallyi derzhavnyi arkhiv hromadskyykh obiednan ta ukrainiky (TsDAHOU)*. F. 269. Op. 2. Od. zb. 39. 57 ark. [in Ukrainian].
- Čyževs'kyj, D. (1975). *A History of Ukrainian Literature (From the 11th to the End of the 19th Century)* / Ed. by George S. N. Luckyj. Ukrainian Academic Press [in English].
- Čyževs'kyj, D. (1941). *Štirova filozofia života: kapitola z dejň slovanskej filozofie*. Slovenska učena spoločnosť.
- Hnatyshak, M. (1941). *Istoriia ukrainskoi literatury. Knyzhka persha*. Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Ilnytskiy, M. (2009). Ideino-etychniy estetyzm (Mykola Hnatyshak). In M. Ilnytskiy, *Na perekhrestiakh viku* (Vol. III, pp. 666–688). Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia” [in Ukrainian].
- Kivshar, T. (2008). Avtobiografii Mykhaila Antonovycha yak skladova yoho naukovoï biohrafii. In *Ukrainska biohrafistyka: zbirnyk naukovykh prats*, 4, 137–153 [in Ukrainian].
- Korduba, M. (1941). *Istoriia Kholmshchyny i Pidliashchia*. Ukrainske vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Krupnyckyj, B. (1939). *Geschichte der Ukraine*. Otto Harrassowitz [in German].
- Krupnyckyj, B. (1942). *Hetman Mazepa und seine Zeit (1687–1709)*. Otto Harrassowitz [in German].
- Krupnyckyj, B. (1943). *Geschichte der Ukraine*. Otto Harrassowitz [in German].
- Lysianskiy, B. (1941). *Pro Patria. Zbirka poezii*. Vydavnytstvo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Pelenskiy, Ye. (1943a). Yu. Nova istoriia ukrainskoi literatury. In *Krakovski visti*, 145, 3–4 [in Ukrainian].
- Pelenskiy, Ye. (1943b). Yu. Nova istoriia ukrainskoi literatury. In *Krakovski visti*, 146, 3–5 [in Ukrainian].
- Pshenychniy, Ye., & Jancen, V. (2003). Lystuvannia Dmytra Chyzevskoho z Vasylem Simovychem. In R. Mnykh & Ye. Pshenychniy (Eds.), *Slavistyka. Vol. 1. Dmytro Chyzevskiy i svitova slavistyka. Zbirnyk naukovykh prats* (pp. 251–330). Kolo [in Ukrainian].
- Portnov, A. (2024). Lysty Viktora Petrova do Dmytra Chyzevskoho (1946–1949). In *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia”*. *Literaturoznavstvo*, 4–5, 105–115 [in Ukrainian].
- [Rev.] Pratsi Ukrainskoho Istorychno-Filolohichnoho Tovarystva v Prazi. (1940). Vol. II. In *Ukrainska diisnist*, 4, 8–10 [in Ukrainian].
- Rudnytskiy, Ya. (1989). Iz spohadiv pro Mykhaila Dmytrovycha Antonovycha. In *Ukrainskiy istoryk*, 4, 82–89 [in Ukrainian].
- Shamrai A. (Ed.) (1930). *Kharkivska shkola romantykiv*. Vol. 1–3. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Tschizewskij, D. (1940a). [Rev.]: M. Antonovych, Pohranychnyk Bosyi. Prague, 1940, In *Südost-Forschungen*, 737–738.
- Tschizewskij, D. (1940b). [Rev.] Ridna mova. 1938. In *Südost-Forschungen*, B. V, 305–306.
- Tschizewskij, D. (1941). [Rev.] M. Antonovych, Istoriia Ukrainy. I. In *Südost-Forschungen*, B. VI. H. 3–4, 720–722.
- Tschizewskij, D. (1942). [Rev.]: M. Hnatyshak, Istoriia ukrainskoi literatury. I. In *Südost-Forschungen*, B. VII, H. 3–4, 353–354.
- Vasmer, M. (Hg.) (1954). *Festschrift für Dmytro Čyževs'kyj zum 60. Geburtstag*. Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin [in German].
- Zalozieckyj, V. (Hg.). (1930). *Das Geistige Leben der Ukraine in Vergangenheit und Gegenwart*. Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung [in German].
- Zerov, M. (1924). *Nove ukrains'ke pys'mentsvo: istorychniy narys*. Vyp. 1. Slovo [in Ukrainian].

A. Portnov

DMYTRO ČYŽEVSKYJ'S LETTERS TO MYKHAILO ANTONOVYCH ABOUT THE HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE (1940–1942)

During the Second World War, Yurii Tyschenko's publishing house in Prague released several significant scholarly publications in the Ukrainian language on various themes in Ukrainian studies. Notably, these included syntheses of Ukrainian history (History of Ukraine by Mykhailo Antonovych) and Ukrainian literary history (History of Ukrainian Literature by Dmytro Čyževskij). The historian Mykhailo

Antonovych (1910–1955), at the time a research fellow at the German Institute of Eastern Europe in Breslau (now Wrocław), convinced his senior colleague, the cultural historian Dmytro Čyževskyj (1894–1977), who was a lecturer in Russian and Ukrainian languages at the University of Halle at the time, to contribute to the Prague History of Ukrainian Literature. Čyževskyj’s correspondence with Antonovych, preserved at the Central State Archive of Public Organizations and Ukrainian Studies in Kyiv and made available to scholars for the first time, sheds light on the realities of Ukrainian academic life in Germany during the Second World War and the state of Ukrainian book publishing at that time. The authors shared their views on German, Czech and Slovak publications in Slavic studies, and discussed the academic quality of other books produced by the Yurii Tyshenko Publishing House. Čyževskyj’s correspondence also depicts him as a thoughtful analyst of the political events of the Second World War and could be analyzed as an example of Aesopian language to avoid censorship.

Keywords: Dmytro Čyževskyj, Mykhailo Antonovych, Mykola Hnatyshak, *History of Ukrainian Literature*, the Second World War, Yurii Tyshchenko Publishing House in Prague, Oswald Burghardt (Jurij Klen).

Подано до редакції / Submitted: 15.01.2026

Схвалено до публікації / Accepted: 06.04.2026

Опубліковано / Published: 09.06.2026

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)